

NYTTAN MED KULTURMILJÖ:

Text: Länsstyrelserna

Denna skrift har tagits fram på uppdrag av länsstyrelsernas nätverk Kulturmiljöforum

Redaktionsgrupp: Ingrid Fjordhult, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen i Kronobergs län, Katarina Johansson, arkeolog vid Länsstyrelsen i Jämtlands län, Carl-Johan Sanglert, kulturgeograf vid Länsstyrelsen i Jönköpings län, Isabelle Engelin, byggnadsantikvarie vid Länsstyrelsen Västernorrland, Anna Stålhammar, kommunikatör vid Länsstyrelsen i Jönköpings län, Jonas Svensson-Hennius, arkeolog vid Länsstyrelsen Uppsala län, Roger Edenmo, länsantikvarie vid Länsstyrelsen Uppsala län.

Layout: Idermark och Lagerwall

Utgivare: Länsstyrelsen i Kronobergs län, 351 86 Växjö

Hemsida: www.lansstyrelsen.se

Tryckeri:

Omslagsfoto:

Bild 1: Atoklimpen i Storumans kommun. Källa: Länsstyrelsen Västerbotten

Bild 2: Uråsa kyrka i Växjö kommun. Källa: Länsstyrelsen i Kronobergs län

Bild 3: Fornridsvandring genom Södertälje. Källa: Länsstyrelsen i Södermanland

Bild 4: Kyrkoruiner i Sigtuna. Källa: Länsstyrelsen i Stockholm

Bild 5: Kritpipor. Källa: Läns museet Gävleborg

Bild 6: Lökboden, Rottneros park i Värmlands län. Källa: Anna Öhgren

Bild 7: Uppåkra arkeologiska centrum i Skåne. Källa: Foto: Markus Klavzar, Uppåkra Arkeologiska Center

Bild 8: Haddarps kvarn i Hultsfreds kommun. Källa: Länsstyrelsen Kalmar län

Inlaga: Björns fyr. Foto: Elisabeth Backman Broomé, Länsstyrelsen i Uppsala

ISBN: 978-91-89211-15-5

Dnr. 439-6689-2019

© Länsstyrelserna

Innehåll:

Förord	7
Vad är kulturmiljöer?	8
Sveriges länsstyrelser	10
Att skydda kulturmiljö med hjälp av lagen	13
<i>Blekinge</i> - Flygplan som fornlämning	14
<i>Dalarna</i> - Prästgården i Grangärde kyrkby	16
Kulturmiljöns plats i samhället	18
<i>Halland</i> - Mårtagården	20
<i>Jönköping</i> - Kulturgatan i Bodafors	22
<i>Norrbottnen</i> - Gammelstads kyrkstad	24
<i>Skåne</i> - Uppåkra	27
<i>Västra Götaland</i> - Kata gård i Varnhem	29
Byggnadsvård	31
<i>Gotland</i> - Barläst kalkbruksområde	32

<i>Stockholm</i> - Ruinprojektet i Sigtuna	34
<i>Västerbotten</i> - Holmöns väderkvarn	36
<i>Västernorrland</i> - Härbret på Häbbersbacken	38
Bidrag till ny kunskap	41
<i>Gävleborg</i> - Sockenlappar i Järvsö socken	43
<i>Jämtland</i> - Berättelser från Saepmie.....	45
<i>Kalmar</i> - Inventering och värdering av kulturmiljöer vid vattendrag.....	46
<i>Örebro</i> - pilotprojekt med metallsökare.....	49
<i>Uppsala</i> - När domkyrkans tornspiror riskerar att falla ner	50
Samverkan som arbetssätt.....	53
<i>Kronoberg</i> - stärkt kulturmiljö i länets kommuner genom dialog.....	54
<i>Södermanland</i> - forntidsvandringar nära stan.....	56
<i>Värmland</i> - Nytt kulturmiljöprogram för Årjängs kommun	58
<i>Västmanland</i> - Allas ansvar – en samlande kraft	61
<i>Östergötland</i> - Stadsplanering och kulturmiljöer i symbios.....	62

Vadstena. Källa: Länsstyrelsen i Östergötland

Kåtor i Ankarede kyrkstad, Strömsunds kommun. Källa: Länsstyrelsen Jämtlands län

Förord

Sveriges 21 länsstyrelser arbetar alla med kulturmiljöer på en mängd olika sätt, som utgår från nationell lagstiftning och från nationella kulturmiljömål. Vi vill lyfta fram hur levande och närvarande kulturarvet är i samhället idag.

Dåtid och framtid knyts ihop genom den mångfald av berättelser som kulturmiljöer bär på. Det kan gälla allt från medeltida kyrkor, förhistoriska gravfält till tidigmodern stadsbebyggelse. Genom dessa handlingar tar vi historien med oss in i framtiden, så att kommande generationer får samma möjlighet att förstå sin samtid och hur den formats.

Hållbar samhällsutveckling handlar om att kunna balansera och göra goda avvägningar mellan ekonomiska, sociala och ekologiska perspektiv. Kulturmiljöarbetet bidrar till

alla dessa perspektiv. Alla former av kunskap, historisk och humanistisk både ökar vår förståelse av mångfald och ger oss samtidigt viktiga insikter som behövs i omställningen till ett mer hållbart samhälle. Dessutom är det ju faktiskt möjligt att också mäta nyttan av kulturmiljö i ekonomiska termer, inom exempelvis besöksnäringen och fastighetsvärdering.

Länsstyrelsens roll är att stötta initiativ från organisationer, enskilda och företag i deras viktiga kulturmiljöarbete. I denna skrift ger vi en inblick i nyttan som genereras i kulturmiljöarbetet. Vi hoppas att den väcker er nyfikenhet. Stort nöje med läsningen.

Jörgen Peters, länsråd i Hallands län med särskilt ansvar för kulturmiljöfrågor

Vad är kulturmiljöer?

KULTURARV OCH KULTURMILJÖ

Kulturarv är alla materiella och immateriella uttryck för mänsklig påverkan, till exempel lämningar, föremål, miljöer, verksamheter eller traditioner. *Kulturmiljö* är hela den av människan påverkade miljön och kan omfatta en enskild anläggning, en bygd eller region. Det kan vara allt ifrån infrastruktur till fornlämningar, alla former av bebyggelse, industrilandskap, parker och trädgårdar, åkrar, ängar, skogsbruk och jordbruk, med mera. Exempel på *immateriellt kulturarv* är traditioner, språk, sociala seder, berättelse och sånger.

Lagstiftning, som exempelvis kulturmiljölagen, skyddar i första hand fysiska kulturmiljövärden.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Kulturhistoriskt värde syftar på alla de värden som förknippas med skapade miljöer, utöver det ekonomiska värdet. Det kulturhistoriska värdet bygger på en byggnads, lämnings eller ett områdes förutsättningar för att berätta om den tid eller situation då de har kommit till. Det kan vara arkitektoniska värden, socialhistoriska eller industrihistoriska värden. Men det kan också vara kvalitet, representativitet, patina och identitetsvärde med mera. Bedömningen av vad som är kulturhistoriskt värdefullt skiftar också över tid och i takt med samhällsförändringar.

Caltex mack, Växjö kommun. Källa: Länsstyrelsen i Kronobergs län

Sveriges länsstyrelser

Sverige är indelat i 21 län som alla har en länsstyrelse och en landshövding. Länsstyrelsen är en statlig samordnande myndighet, en servicemyndighet, en överklagandeinstans och har tillsynsansvar.

Länsstyrelsens uppdrag och uppgifter styrs av förordningen med länsstyrelseinstruktion och regeringens årliga regleringsbrev. Regleringsbrevet innehåller uppdrag samt riktlinjer om hur Länsstyrelsen ska arbeta med och återrapportera uppdragen. Länsstyrelsen ansvarar för att beslut från riksdagen och regeringen genomförs i länen.

Ett av Länsstyrelsernas ansvar är det statliga kulturmiljöarbetet i länet. Utgångspunkterna för kulturmiljöarbetet är de av riksdagen antagna kulturpolitiska målen tillsammans med de statliga kulturmiljömålen. Det kommer bland annat till uttryck i hanteringen av riksintressen för kulturmiljövården, kulturresevat, byggnadsminnen, och fornlämningar som behöver tas hänsyn till i den kommunala planeringen.

NATIONELLA MÅL FÖR KULTURMILJÖARBETET

Det statliga kulturmiljöarbetet ska främja

- ett hållbart samhälle med en mångfald av kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas
- människors delaktighet i kulturmiljöarbetet och möjlighet att förstå och ta ansvar för kulturmiljön
- ett inkluderande samhälle med kulturmiljön som gemensam källa till kunskap, bildning och upplevelser
- en helhetssyn på förvaltningen av landskapet som innebär att kulturmiljön tas till vara i samhällsutvecklingen

Jäts gamla kyrka, Kronobergs län, spån. Källa: Länsstyrelsen i Kronobergs län

KULTURMILJÖBIDRAGET

Staten avsätter varje år ekonomiska medel för kulturmiljövården. Länsstyrelserna tilldelas årligen var sin del av dessa, och får i uppdrag att fördela medlen till kulturmiljövårdande insatser i varje län. Bidraget får lämnas till vård, information och tillgängliggörande av värdefulla kulturmiljöer samt framtagande av kunskapsunderlag.

Målet med anslaget är att det ska uppnå största möjliga effekt och nytta för kulturmiljön. Det ska även bidra till att uppfylla de nationella målen för kulturmiljöarbetet.

I denna skrift finns flera exempel på projekt som helt eller delvis finansierats med kulturmiljöbidrag.

ATT SKYDDA KULTURMILJÖER MED HJÄLP AV LAGEN

Kulturmiljöarbetet ska förhålla sig till ett flertal olika lagar, regler och riktlinjer. Kulturmiljölagen är en av dem och innehåller bland annat bestämmelser om fornlämningar, byggnadsminnen och kyrkliga kulturminnen. Den reglerar även olika ansvarsområden för kulturmiljön. I lagens första kapitel anges att ansvaret delas av alla, såväl enskilda som myndigheter.

Hur de kulturhistoriska värdena ska tillvaratas regleras även av andra lagar, som miljöbalken, plan- och bygglagen och skogsvårdslagen. Det finns även med i Landskapskonventionen.

Det fanns tidigt ett intresse av att bevara och identifiera historiska lämningar i Sverige. Lagskyddet för kyrkor kan föras tillbaka ända till medeltida landskapslagar. Under 1600-talet började ett skydd av fornlämningar och äldre byggnader att diskuteras och regleras. År 1666 antogs Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter - den första ansatsen till fornminneslagstiftning i Sverige. I lagstiftningen uppmanades man att inom hela det dåvarande riket uppteckna kulturhistoriska lämningar.

BLEKINGE

Flygplan som fornlämning

Den 26 september 2018 fattade Länsstyrelsen i Blekinge ett speciellt beslut. För första gången fornlämningsförklarades ett flygplan i Sverige. Nyheten spreds över världen och väckte stort intresse bland flyghistoriker.

PLANETS HISTORIA

På havsbotten utanför Karlskrona ligger ett flygplansvrak av typen Arado Ar 196-3. Denna typ av flygplan var det vanligaste sjöflygplanet i den tyska Kriegsmarine och Luftwaffe under andra världskriget och en viktig del i Tysklands krigsföring. Trots att flygplanen producerades i stor upplaga, finns det idag bara tre kända plan bevarade i världen och några kända flygplansvrak.

Under perioden 1939–1945 tvingades över 300 främmande flygplan att landa i Sverige, antingen som en nödlandning eller efter att ha blivit nedtvingade av Sverige. Det Arado-plan som nu förklarats som fornlämning var ett av de plan som tvingades ned. Flygplanet upptäcktes 1943 utanför Blekinge, och tvingades ner på vattnet eftersom det befann sig i svenskt luftrum. Det fanns en misstanke om spionage, men besättningen skickades hem och flygplanet transporterades till flygvapnets övningsplats i Karlskrona.

Efter kriget såldes flygplanet, men det kom några år senare tillbaka till Karlskrona. Den 19 augusti 1947 havererade planet under en målflygning när marinen övade med strålkastare. Piloten var fortfarande bländad när han skulle landa och kraschade mot vattenytan. Både piloten och mekanikern ombord klarade sig, men flygplansvraket ligger kvar.

FORNLÄMNINGSFÖRKLARINGEN

En ändring i Kulturmiljölagen den 1 januari 2014 gjorde det möjligt att fornlämningsförklara även flygplan. Länsstyrelsens motivering till att fornlämningsförklara flygplanet är kopplat till flygplanets kulturhistoriska värde, lokal anknytning och de nationella målen för kulturmiljöarbetet. Arbetet med fornlämningsförklaringen pågick under några år och utredningsarbetet bekostades av kulturmiljövårdsanslaget.

Länsstyrelsen beslut om att fornlämningsförklara flygplanet innebär att man fortfarande får dyka vid platsen, men inte till exempel rubba, ta bort, gräva ut, ändra eller skada fornlämningen.

VAD ÄR EN FORNLÄMNING?

Fornlämningar är spår efter mänsklig verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. Lämningen ska ha tillkommit före 1850. Exempel på fornlämningar är gravhögar, fångstgropar, boplatser och järnframställningsplatser.

Fornlämningar skyddas av kulturmiljölagen. Det är förbjudet att utan tillstånd ta bort, gräva ut, täcka över

eller på annat sätt ändra eller skada en fornlämning. Fornlämningar, kända eller okända, är skyddade av lagen. Lagskyddet gäller även för markområdet runt lämningen. Skyddsområdets storlek beror på fornlämningens betydelse och karaktär. Om ett arbete berör en fornlämning så krävs tillstånd till ingrepp i fornlämning från Länsstyrelsen.

Länsstyrelsen kan i vissa fall även fornlämningsförklara lämningar som har tillkommit 1850 eller senare.

Flygplansvrak på havsbotten utanför Karlskrona. Fotograf: Ingemar Lundgren, Ocean Discovery

DALARNA

Prästgården i Grangärde kyrkby

Grangärde kyrkby ligger mellan sjöarna Bysjön och Björken. Under århundraden livnärde sig traktens människor på bergsbruket. Transporter gjordes via sjöarna och byn placerades därför vid strandkanten. Kyrkan byggdes redan under medeltiden. Byn har höga kulturhistoriska värden. Flera byggnader skyddas genom detaljplan och som byggnadsminnen.

Prästgård blir byggnadsminne

När stat och kyrka gick isär återstod möjligheten att skydda prästgårdar som byggnadsminne enligt kulturmiljölagen. Hembygdsföreningen väckte frågan om byggnadsminnesförklaring av prästgården i Grangärde. Länsstyrelsen utredde frågan och förde diskussioner med ägaren Gränge-Säfsnäs församling. Utredningen bestod bland annat av studiebesök vid liknande byggnadsminnen. En kulturhistorisk beskrivning skrevs ner och gården jämfördes med liknande skyddade objekt i landet.

En byggnadsminnesutredning kräver lyhördhet och respekt. Staten har möjlighet att göra stora begränsningar i äganderätten. Därför är det viktigt att alla parter är nöjda, även efter att beslutet är fattat.

Prästgårdarna är viktiga ur ett samhälls- och socialhistoriskt perspektiv. De härrör från en tid då prästernas bostadsförhållanden och församlingarnas byggnadsskylldighet reglerades i lag. Grangärde prästgård är ytterst ovanlig med sin kompletta gårdsbild med mangård, fägård och arrendatorsbostad. Interiört utgör inredningen ett fint exempel på 1920-talsklassicism. Prästgården i Grangärde förklarades som byggnadsminne i januari 2020.

Prästgården i Grangärde Källa: Länsstyrelsen i Dalarna

BYGGNADSMINNEN

Syftet med byggnadsminnen är att bevara spår av historien som har stor betydelse för förståelsen av dagens och morgondagens samhälle och att garantera människors rätt till en viktig del av kulturarvet. Utöver byggnader kan även parker, trädgårdar eller andra anläggningar skyddas genom byggnadsminnesförklaring. Över 2 400 anläggningar och miljöer är skyddade som byggnadsminnen. En del av dessa är statliga byggnadsminnen som ägs av staten och förvaltas av Statens Fastighetsverk.

1 § En byggnad som har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde eller som ingår i ett bebyggelseområde med ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde får förklaras för byggnadsminne av länsstyrelsen.

3 kap. kulturmiljölagen (1988:950)

Länsstyrelserna har ett ansvar för de byggnadsminnen som ägs av någon annan än staten. Länsstyrelserna beslutar om en byggnad eller anläggning ska förklaras som byggnadsminne. I beslutet anges vilka delar som är skyddade och som behöver tillstånd för att ändras. Länsstyrelsen har ett tillsynsansvar över byggnadsminnena och prövar frågor om tillstånd till åtgärder som strider mot skyddsbestämmelserna.

KULTURMILJÖNS PLATS I SAMHÄLLET

Kulturen har kommit att tillskrivas allt större betydelse för en hållbar social och ekonomisk utveckling. Kultur har till exempel blivit en viktig ekonomisk faktor inte minst i marknadsföring av varumärken och platser. Samtidigt har regional och lokal kultur också fått en allt större betydelse i utvecklingen av regionala och lokala identiteter.

Det materiella kulturarvet i form av bebyggelse, fornlämningar och landskap är en absolut förutsättning såväl för upplevelser och reflektioner som för lokalt förankrade varumärken och platsmarknadsföring. Det är tydligt när

det gäller småföretagande, lokal produktion och design, men även för utveckling av besöksturism och friluftsliv.

Det materiella kulturarvet är också en stor pedagogisk resurs. Som fysiska platser kan kulturmiljöer illustrera och konkretisera historiska förlopp och skeenden. Kulturmiljöer kan även fungera som kuliss till historieberättande och immateriellt kulturarv. Genom att spegla allmänmänskliga erfarenheter och upplevelser kan kulturmiljöns platser också användas för att ställa frågor om vår egen samtid.

HALLAND

Mårtagården

De två kaptensgårdarna Mårtagården och Apelhögen är exempel på en typ av bebyggelse som växte fram under senare delen av 1700-talet på Onsalahalvön. Gårdarna ger en bild av sjöfartens betydelse i lokalsamhället där den tilltagande sjöfarten, med allt större lastfartyg, gav upphov till ett ekonomiskt välstånd bland Hallands småjordbrukare.

Gårdarna ägs och förvaltas idag av Knut och Tora Larssons stiftelse och är skyddade som kulturresevat. Mårtagården är ett av Hallands läns byggnadsminnen. Till gårdarna hör även jordbrukets ekonomibygnader och marker. Området som helhet är även utpekad som riksintresse för kulturmiljövården och finns med i kommunens kulturmiljöprogram. Länsstyrelsen i Hallands län ger också stöd till vård av byggnader och landskap med hjälp av det statliga kulturmiljöbidraget.

REKREATION OCH HISTORIA

Hela kulturmiljön är omgärdad av tät villabebyggelse från 1960-talet och framåt. Kulturmiljön har blivit en oas för närrecreation året om, inte minst för skolbarnen, men också för långväga gäster under sommarsäsongen. Under sommarsäsongen ordnar den aktiva stiftelsen visningar och kurser.

Miljön kring Mårtagården och Apelgården är betydelsefull både för rekreation och som besöksmål på ett sätt som skapar närhet till områdets historia och identitet. Gårdarnas läge, mitt i ett tättbebyggt bostadsområde med högt exploateringsstryck, är ett bra exempel på varför kulturmiljövården är en omistlig del av samhällsplaneringen.

Fägata med hamlade lövträd och en av flera stengärdesgårdar. Foto: Torbjörn Svan, Länsstyrelsen i Halland

JÖNKÖPING

Kulturgatan i Bodafors

ATT ÅTERANVÄNDA ÄLDRE INDUSTRIMILJÖ

Längs Magasinsgatan i Bodafors ligger ett antal äldre fabrikslokaler. De utgör grunden för ett centrum för trähantverk, konst och design förankrat i möbel- och träindustrins regionala kulturarv. Den första tillverkningen etablerades här under 1890-talet och orten har en viktig plats i svensk industrihistoria. Här fanns framgångsrika Svenska möbelfabrikerna och än idag kan man besöka Lehmans intarsiaverkstad. Den senare har funnits på platsen sedan 1926. Kulturgatan i Bodafors omfattar flera olika verksamheter, till exempel kaféverksamhet, bokhandel, utställningar, designbutik och ateljéer.

KULTURMILJÖ I ETT NYTT SOCIALT OCH EKONOMISKT LANDSKAP

Byggnaderna som ingår i kulturmiljön längs Kulturgatan är av skiftande karaktär och ålder. De ger ett mervärde till platsens olika funktioner och verksamheter, bland annat

genom en industriell estetik. De olika byggnaderna har kopplingar till den regionala trä- och möbelindustrin. Det ger en extra dimension. En särskild kvalitet är att äldre industrilokaler har kunnat återanvändas för nya ändamål, till exempel som utställningslokaler.

Projektet Kulturgatan i Bodafors utvecklar även den lokala miljöns kvaliteter med ett tydligt näringslivsperspektiv. Ambitionen är att ge unga människor utrymme till fortbildning och skapande. Med kulturmiljön som utgångspunkt kan ett lokalt kulturarv och kreativt skapande bidra till att öka förutsättningarna för en social och ekonomisk utveckling på orten och i regionen.

*Visning av utställningen TRÄ ART, en av verksamheterna utmed Kulturgatan i Bodafors.
Fotograf: Kimme Persson, Källa: Stiftelsen Lehmanns Verkstad*

NORRBOTTEN

Gammelstads kyrkstad

Världsarvet Gammelstads kyrkstad i Luleå är den bäst bevarade och största kyrkstaden i Sverige. Den består av små kyrkstugor, kyrka och äldre byggnader från den tid då staden låg här. Länsstyrelsens kulturmiljöarbete bidrar till att bevara och vårda kulturmiljön i Gammelstad kyrkstad.

En viktig del i att kunna bevara området är det bidrag som ges till förvaltning av värdefulla kulturmiljöer. Under åren 2016–2018 har 2,36 miljoner av kulturmiljöstödet använts till olika insatser i området. Länsstyrelsens roll är att initiera informationssatsningar och samarbeta med andra parter strategiskt kring bevarande och utveckling.

Även i den allmänna ärendehantering, som granskning av planer, vägplaner, prövning av förändringar i kyrkomiljön med mera driver och bevakar Länsstyrelsen frågor av vikt för miljön med stöd av miljöbalken, plan- och bygglagen och kulturmiljölagen.

För att underlätta ägarnas eget arbete med klimatfrågorna har Länsstyrelsen tagit fram en klimatchecklista som ett verktyg.

HISTORISK MILJÖ OVAN OCH UNDER MARK

I kyrkstaden finns också osynlig kunskap i form av de kulturlager som ligger under mark. Den kunskapen säkerställs med hjälp av tillsyn och tillståndsprövning av ingrepp i lagren.

Nyttan är en bevarad säregen norrländsk kulturmiljö som materialiserar historien. Den historiska miljön skapar upplevelser och engagemang, stolthet och identitet bland ägare och lokalbefolkning. Arbetet bidrar till att upprätthålla hantverkstraditioner och arbetstillfällen för hantverkare, antikvarier och arkeologer. Besöksnäringen får tillgång till en infrastruktur för produktutveckling och marknadsföring av destinationen.

Gata genom Gammelstads kyrkstad Källa: Länsstyrelsen Norrbottens län

LÄNSSTYRELSEN I PLANPROCESSEN

Länsstyrelsen har både en vägledande och granskande roll när kommunerna tar fram exempelvis detaljplaner. Länsstyrelsens uppdrag handlar till stor del om att samordna och försvara statens intressen, och se till att planer följer miljöbalkens och plan- och bygglagens bestämmelser.

I samrådsskedet har Länsstyrelsen möjlighet att lämna synpunkter till stöd för kommunens fortsatta arbete, till exempel inom kulturmiljöfrågor. I granskningsskedet ska Länsstyrelsen pröva om planen kan godkännas med hänsyn till statliga intressen, till exempel riksintressen för kulturmiljövården.

Skolelever deltar i arkeologiskola i Uppåkra. Källa: Foto: Markus Klavzar, Uppåkra Arkeologiska Center

SKÅNE

Uppåkra

ATT SYNLIKGÖRA DET OSYNLIGA

På den skånska slätten strax söder om Lund ligger Uppåkra. Ingenting skvallrar idag om att detta under många hundra år utgjorde ett politiskt, religiöst och ekonomiskt maktcentrum. Under mark breder lämningarna ut sig över ett 44 hektar stort område, varav endast 0,2 % är utgrävda. Här finns spår efter kultbyggnader, bostäder, djurhållning och hantverksaktiviteter tillsammans med en stor mängd högklassiga fynd från när och fjärran.

Uppåkras kulturlager skyddas som fornlämning enligt kulturmiljölagen. Det faktum att lämningarna saknar synliga spår ovan mark gör kunskapen om platsens betydelse svår att förmedla. År 2009 bildades därför Stiftelsen Uppåkra Arkeologiska Center med det uttalade syftet att förmedla områdets historia. Länsstyrelsen har sedan starten varit involverade i stiftelsearbetet som vetenskaplig garant. Även Lunds universitet är aktiva i Uppåkra och bedriver sedan 1996 arkeologiska utgrävningar på platsen.

TÄNK NYTT

Redan från starten har det varit en uttalad ambition att tänka nytt utifrån en tydlig vision för arbetet. Det gäller såväl former för finansiering och samarbeten som för den

förmedling som sker på platsen. Den löpande driften av verksamheten finansieras av Region Skåne tillsammans med Lunds och Staffanstorps kommuner och företag i regionen bidrar på olika sätt till att utveckla verksamheten och anläggningen.

Sedan starten har förmedlingen särskilt varit inriktad på att engagera barn i frågor som rör arkeologi, historia och högre vetenskap. En arkeologiskola har etablerats med hjälp av sponsorer. Varje termin tar arkeologiskolan emot 2 000 femteklassare från kringliggande kommuner som får möjlighet att bli arkeologer för en dag genom att gräva, sålla, tvätta och dokumentera sina fynd. Med bidrag från EU får barnen tillgång till världsledande forskningsmiljöer för att analysera fynd.

Arbetet i Uppåkra visar med stor tydlighet att våra kulturhistoriska värdefulla miljöer behöver mer än lagskydd. Först när platserna kan aktiveras genom människors delaktighet och engagemang kan den större potential som kulturarvet besitter komma till sin verkliga rätt. Då kan till och med den osynligaste historia synliggöras.

Klosterruinen vid Kata Gård. Källa: Länsstyrelsen i Västra Götalands län

VÄSTRA GÖTALAND

Kata gård i Varnhem

Varnhem är ett väletablerat och populärt besöksmål i Västergötland. Under senare år har platsen utvecklats ytterligare genom Kata gård med unika lämningar efter en vikingatida storgård och vad som kan vara Sveriges äldsta bevarade kyrkorum. Platsen har fått sitt namn efter den kvinna från 1000-talet som omnämns på en vackert smyckad gravhäll som påträffades vid arkeologiska undersökningarna i området 2006: ”Kättil gjorde denna sten efter Kata sin hustru, Torgils syster”.

Att bevara, använda och utveckla ruinerna efter den äldre kyrkan har varit en viktig del i arbetet. Uppförandet av skyddstak vars utformning anknyter till och fångar upp den tidigmedeltida kyrkan har varit betydelsefullt för gestaltningen av platsen. Byggnaden runt platsen har också spelat en stor roll för att säkerställa tillgängligheten till platsen.

ETT NYTT BESÖKSMÅL MED OANAD KRAFT

Arbetet har finansierats genom bidrag från främst Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Västra Götalandsregionen och Sparbanksstiftelsen Skaraborg. Projektet har genomförts tillsammans med flera aktörer, Skara pastorat, Skara kommun och Västergötlands museum. Länsstyrelsen har även lämnat bidrag till utställningen ”Kristna vikingar i Varnhem” som ur ett kvinnligt perspektiv berättar om vikingatiden i Västergötland och människorna som levde där.

Genom tillkomsten av Kata Gård har besöksmålet Varnhem kommit in i en positiv utvecklingsspiral med en ”Kata-effekt” för besöksnäringen i området som helhet. De stora besöksströmmarna har fått kommunerna runt om att växla upp sina insatser för att främja besöksnäring

Äldre lager av tapet. Källa: Länsstyrelsen i Kronoberg

BYGGNADSVÅRD

Byggnadsvården är en del av länsstyrelsernas långsiktiga arbete med kulturmiljöer. En viktig del av arbetet är att handlägga bidrag till kulturmiljövård. För att bebyggelse ska behålla sitt kulturhistoriska värde är det viktigt att vård och underhåll sker kontinuerligt och att ombyggnader sker utifrån den enskilda byggnadens förutsättningar. Att använda kulturhistoriskt riktiga material och metoder innebär att man tar tillvara byggnadernas karaktär och utseende samtidigt som man värnar om de traditionella hantverken.

Kulturmiljöbidraget är begränsat och länsstyrelserna måste därför prioritera i handläggningen. Vid priorite-

ringen tittar Länsstyrelsen på om det kan antas att miljöns kulturhistoriska värden kommer bevaras för framtiden. Dessutom ser man på om kulturmiljöerna är eller ska bli tillgängliga för allmänheten. Största möjliga nytta för kulturmiljön ska uppnås, samtidigt som den bästa garantin för att värden bevaras är att byggnader kan fortsätta brukas.

GOTLAND

Barläst kalkbruksområde

Barläst kalkbruksområde är beläget på nordöstra Gotland. Platsen är ett omtyckt utflyktsmål som visar Gotlands äldre kalkbrukshistoria, med tyngdpunkt på 1800-talet. Barläst ligger inom ett område som är av riksintresse för kulturmiljövården. Anläggningarna inom området är skyddade som fornlämningar eller ligger inom fornlämnings skyddsområde. Området Lärbro Stora Hammars förvaltas av den lokala hembygdsföreningen, Lärbro hembygdsförening.

Barläst kalkbruksområde är en välbevarad anläggning. Tre kalkugnar från olika tider har bevarats, från sent 1600-tal till tiden för brukets avveckling under början av 1900-talet. I området finns en större kalklada med tak och en mindre kalklada som idag står som ruin. I hamnen,

varifrån kalken skeppades ut, finns rester av en försvunnen varvsanläggning.

RESTAURERING

År 2016 lät Lärbro hembygdsförening ta fram ett åtgärdsförslag för bland annat kalkugnarna för att kunna få en överblick över brister och planera inför restaurering. Under 2018 och 2019 genomfördes flera åtgärder på kalkugnar samt på en ruin efter kalklada. Man gjorde bland annat en genomgång av murverk, rensade bort växter och tog bort sentida cementhaltigt fogbruk och fogning med kalkbruk. Murkrönen sågs över och tätades med bruk. Arbetena var omfattande, vilket ledde till höga kostnader som finansieras med kulturmiljövårdsanslaget.

RIKSINTRESSEN

Kulturmiljöerna av riksintresse ska tillsammans representera hela landets historia, från förhistorisk tid till nutid. Områdena är varierande till såväl till storlek som kulturhistoriskt innehåll.

Riksintressena regleras i 3 kap. 6 § Miljöbalken och ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada kulturmiljön. Bestämmelserna i Miljöbalken ska tillämpas vid beslut om användning av mark- och vattenområden enligt plan- och bygglagen och miljöbalken.

Länsstyrelsen har den regionala uppsikten över länets riksintressen och tar även fram förslag till revideringar.

KALKINDUSTRI

Kalk används som bindemedel i kalkfärg och i bruk för murning och putsning. Det är en tradition sen flera tusen år tillbaka i tiden. Att använda kalk till byggnader kom till Norden i samband med kyrkobyggandet under medeltiden. På Gotland är berggrunden kalkrik. Det har därför funnits goda förutsättningar för brukandet av kalk. Exporten av kalksten från Gotland började redan under 1400-talet då kalksten fraktades med skepp till tyska städer.

Även idag finns det aktiva stenbrott och kalkugnar på Gotland. Den kalk som framställs används bland annat vid restaureringar.

Södra kalkugnen. Källa: Länsstyrelsen Gotlands län

STOCKHOLM

Ruinprojektet i Sigtuna

Kyrkoruinerna S:t Olof och S:t Per i Sigtuna är åter öppna för besök efter att ha restaurerats. De stängdes av på grund av förfall och rasrisk. Länsstyrelsen i Stockholm initierade år 2015 ett ruinprojekt, för att säkra ett långsiktigt bevarande och åter kunna öppna dem för besökare. Inledningsvis gjordes en teknisk förstudie av ruinerna och ett delprojekt över hur de kunde göras mer tillgängliga.

Sigtuna grundades under slutet av 900-talet och är en av Sveriges äldsta städer. Staden var från början en kristen plats. Kyrkoruinerna från tidigt 1100-tal är två av landets äldsta. De har högt kulturhistoriskt och vetenskapligt värde. Ruinerna är av stor betydelse för Sigtuna, som besöksmål och som symbol för staden.

Skadorna på S:t Olof och S:t Per uppkom då ingen vård gjorts under en längre tid och vatten trängt in i murarna. Genom projektet lagades murkrönens avtäckningar, sprickor säkrades med stålband och stag och lagades med kalkbruk.

SAMARBETE MELLAN PROFESSIONELLA PARTER

Ett bra samarbete mellan kommunen och fastighetsägaren

Sigtuna församling var en förutsättning för att genomföra projektet. Åtgärderna finansierades med bidrag från Länsstyrelsen och medfinansiering från både församlingen och kommunen.

En god projektplan i ett tidigt skede gav ett bra resultat. En utredning av skadorna och arkivstudier av ruinerna gjordes först. Resultatet blev en byggnadsarkeologisk dokumentation om ruinernas historia från kyrka till ruin. Denna kunskap har använts vid restaureringen, i informationsinsatser om ruinen och kan användas i framtida forskning.

För att nå framgång i ett stort projekt är det viktigt med kunniga och professionella parter. Detta gäller såväl konstruktören, byggprojektledaren, utföraren/entreprenören som den antikvariskt medverkande. En bra dokumentation utgör sedan grunden för framtidens ruinvård.

Ruinerna är ett av kulturmiljövårdens främsta besöksmål i Stockholms län och är nu i sitt nyrestaurerade skick väl värda ett besök.

Kyrkoruin under restaurering. Källa: Länsstyrelsen i Stockholm

VÄSTERBOTTEN

Holmöns väderkvarn

Holmöns by är en kulturmiljö som blivit utnämnd till riksintresse för kulturmiljövården. Byn har både välbevarad bebyggelse och ett särpräglad odlingslandskap. Den har anor sedan medeltiden, redan år 1543 fanns här sju gårdar. På Holmön fanns tidigt enligt uppgift sju väderkvarnar och flera små bäckkvarnar. Väderkvarnarna var av dominerande betydelse i landskapet och i byn.

SAMARBETE MELLAN PROFESSIONELLA PARTER

Under år 2004 upptäcktes en ursprunglig timmerstomme till en av de tidigaste väderkvarnarna i Holmöns by. Denna fann man under en vedbod på en gård i byn. Timmerstommen till väderkvarnen hade förlorat sitt tak, underrede, mittstock och vingar. Man beslöt att flytta stommen till sin nuvarande plats intill en tidigare kvarnplats. I samband med flytten restaurerades stommen och

de saknade delarna rekonstruerades. Kvarnstenar som fanns bevarade på ön kunde återanvändas. Som förlaga vid rekonstruktionen användes en väderkvarn som flyttats från Holmön och som idag finns på museiområdet Gamlia i Umeå.

Restaureringsarbetet var ett delprojekt inom EU-projektet ”Byggnadsvård i Västerbotten” som huvudsakligen finansierades genom strukturfonder och till viss del av kulturmiljöbidrag. Väderkvarnen ägs idag av Holmöns hembygdsförening. Under en häftig storm under år 2018 blåste vingarna till kvarnen sönder. De lagades och återställdes med hjälp av bidrag från Länsstyrelsen.

Holmön väderkvarn i vinterskrud. Källa: Länsstyrelsen i Västerbotten

VÄSTERNORRLAND

Härbret på Häbbersbacken

Längs den sluttande norra kyrkogatan i Härnösand står två gamla härbren kvar på den plats som i folkmun fortfarande kallas ”Häbbersbacken”. Där fanns tidigare ett tjugotal härbren. De två byggnaderna utgör en tydlig kontrast till den omkringliggande bebyggelsen som domineras av det sena 1800-talets träbebyggelse och 1900-talets putsade och tegelbeklädda flerbostadshus.

Det ena härbret ägs av Länsmuseet och det andra som nu restaureras köptes av en privatperson med förhoppningen att kunna rädda det. Härbret är en av Härnösands äldsta byggnader och ingår i området för riksintresse för kulturmiljövården Härnösand stad (Y21). Häbbersbacken omnämns första gången på en karta från 1640. En dendrokronologisk undersökning (datering med hjälp av årsringar) utförd av Jämtlands länsmuseum Jamtli visar att byggnaden troligen uppförts under år 1736.

EN LEVANDE DEL AV STADEN

Härbret bedöms vara viktigt att underhålla och tillgängliggöra utifrån ett lokalt kulturhistoriskt perspektiv. Projektet pågår under två år och har gjorts möjligt med medel från Länsstyrelsens bidrag till kulturmiljövård. Initiativet till restaureringen kom i rättan tid då underhållet varit eftersatt i många år. Grundställningen var så pass skadad att den behövde bytas ut i sin helhet med undantag för ett par

bitar som införlivats i konstruktionen för att kunna vittna om ursprunget. En stor del av panelen kommer lagas och kompletteras då den var rötskadad i nederkant. Timmerstommen visade sig ha mycket omfattande skador och har monterats ned för att alla lagningar ska kunna utföras på ett effektivt och säkert sätt.

Projektet präglas av tanken om återbruk och miljömässig hållbarhet. Många byggnader rivs idag utan eftertanke, men även de som helt döms ut kan ofta bevaras i olika grad och för nya ändamål. Det är viktigt att ta tillvara på existerande material och de byggda strukturer som omger oss.

Målet med projektet har varit att på olika sätt tillgängliggöra miljön för invånare och besökare och göra den till en levande del av staden och dess historia. En permanent informationstavla kommer sättas upp och visningar under byggnationen har varit möjliga. Tanken är att härbret framöver ska kunna ingå i Härnösands historiska stadsvandringar.

Närbild på stolpkonstruktionen. Källa: Länsstyrelsen Västernorrland

VAD ÄR ETT HÄRBRE?

Ett härbre är en mindre fristående bod där framför allt livsmedel kunde förvaras. Oftast var byggnaden uppställd på stolpar för att råttor inte skulle kunna klättra upp och komma in. En sådan konstruktion beskrivs på svenska som stolpbod, men i norra Sverige är härbre, ajtte eller buvrie en vanligare benämning. Byggnaderna

är till formen ofta relativt kvadratiska med fyra knutar och två våningar. Vanligtvis finns ingången på ena gavelväggen, men det förekommer även härbren som har ingången på ena långsidan. Härbret som byggnadstyp har funnits under lång tid i människans historia.

Utmarkering av fyndplatser med hjälp av vimplar. I bakgrunden syns Stora Mellösa kyrka i Närke. Fotograf: Mikael Lander

BIDRAG TILL NY KUNSKAP

Kulturarvet är en viktig källa till kunskap. Det sker en ständig informationsöverföring där dåtid förmedlas till nutid genom det materiella och immateriella kulturarv som omger oss. Vilka miljöer och vilka berättelser som får ta plats är beroende av vår historieskrivning, av hur vi idag hanterar den kunskap som finns att tillgå och hur vi söker ny kunskap. Det handlar om traditioner och berättelser som inte fått tillräckligt utrymme; det dolda kulturarvet som förtjänar att komma fram i ljuset. För att försöka synliggöra olika perspektiv på det förgångna krävs riktade insatser med kunskapsuppbyggnad i fokus. Det är viktigt att också nya perspektiv på historien kommer till allmänhetens kännedom.

Länsstyrelsen har möjlighet att lämna kulturmiljöbidrag till insatser som gör värdefulla kulturmiljöer mer tillgängliga för allmänheten, och som förmedlar kunskap om kulturmiljöer och de historiska företeelser och händelseförlopp som de representerar.

Fynd från utgrävningar: kritpipor. Källa: Läns museet Gävleborg

GÄVLEBORG

Sockenlappar i Järvsö socken

Samernas historia i Gävleborgs län är relativt okänd, men har varit lång och varierad. Länsstyrelsen har därför under två år gett bidrag till Länsmuseets projekt om den yrkesgrupp som historiskt kallades ”sockenlappar”. Projektet har bidragit till att fördjupa kunskapen om en del av samernas historia som för den breda allmänheten till stor del varit osynlig.

”Sockenlapp” var en yrkestitel som var vanligt förekommande i hela Mellansverige under 1700- och 1800-talen. I Gävleborgs län förekom tjänsten i nästan alla socknar. Tjänsten innebar arbete med bland annat hästslakt och rovdjursjakt. För att dryga ut inkomsten bedrev sockenlappen och hans familj också ofta hantverk som rotarbeten, tenntrådsarbeten och sömnad.

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

I projektet har Länsmuseet grävt ut en bebyggelse lämning som enligt historiska källor var bebodd av två sockenlappar med familj under slutet av 1700-talet. Julius Andersson var den förste som bodde där och när han dog 1786 tog hans svärson Nils Andersson över. Bostadshuset bestod av ett stort rum, farstu och kammare. På platsen finns även en jordkällare med källarbod, härbre, vedlider och dass.

Resultaten från utgrävningarna gav viktiga kunskaper om de samer som bott på platsen. Här gjordes många fynd av såväl vanliga byggnadsdetaljer som personliga tillhörigheter, exempelvis klädknappar, hjärtformade hängen i mässing, keramik, kopparmynt och ett tiotal kritpipor. Hängena har fått stor uppmärksamhet eftersom liknande hängen bl.a. har funnits fästade vid samiska trummor vilka var en viktig del av samernas gamla religion. Att inneha sådana trummor var därför strängt förbjudet.

En viktig del av projektet var att öka kunskapen bland allmänheten om samernas historia i länet, därför genomfördes offentliga visningar och föreläsningar. Grävningen resulterade också i flera mediareportage och en utställning. Utgrävningen bedrevs med hjälp av Stene-Kårsjö bygdeforskare samt Gaaltije, Sydsamiskt kulturcentrum.

Förrådsbod i Mittådalen. Källa: Länsstyrelsen Jämtlands län

JÄMTLAND

Berättelser från Saepmie

För att öka kunskapen om samisk kultur har Länsstyrelsen satsat på att ge bidrag till samiska kulturmiljöer. Jämtlands län gör insatsen tillsammans med Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens län. Historieskrivningen breddas genom insamling av berättelser, som annars riskerar att falla i glömska. Satsningen har fått namnet *Berättelser från Saepmie*.

Här är ett urval av de som fått bidrag:

ANKAREDE KYRKSTAD

Hotagens- och Frostvikens sameförening fick bidrag till Ankarede kyrkstad. Föreningshuset har restaurerats och träd röjts bort. Inför föreningens 100-årsjubileum 2019, togs nya informationsskyltar och en bok fram.

SAMISK BERÄTTARTRADITION

Projekt har dokumenterat utvalda samiska nybyggen och ett barnhem i Krokomb och Strömsunds kommuner. Den samiska berättartraditionen i ett urfolksperspektiv ligger i fokus. Alla berättelser lyfts fram i en skrift och i podcasten Aerpie (aerpie.se). Berättelserna förmedlas både på sydsamiska och svenska.

INVENTERING AV SAMISKA FORN- OCH KULTURMILJÖER

Vid byggnadsminnet Medstugan har inventeringar efter samiska lämningar gjorts. 40 nya lämningar har registre-

rats. Den samiska närvaron i kulturlandskapet bekräftas. En dold historia lyfts fram i en redan känd kulturmiljö.

SAMISK GÅRD I MITTÅDALEN

Vid restaurering av en timrad bouvrie (förrådsbod) på en samisk gård i Mittådalen, upptäcktes rester av näver och renben under golvet. Under 2020 har fyndet undersökts arkeologiskt. Fyndet består av renben, näver, stenar och olika metallföremål, och visar på en sentida offerplats. Offret gjorde för att ge lycka och välgång till familjen, helt i enlighet med samernas gamla religion.

Fyndet är unikt på flera sätt. I samisk kontext är sentida offer inomhus ovanliga. Boden byggdes 1915, en tid då man trott att ingen längre använde sig av den gamla samiska religionen. Fyndet kan kopplas till en specifik person, Lucia Larsdotter. Hon var bland de första av Mittådalens renskötande samer som lämnade nomadlivet i början av 1900-talet och blev bofast på sin gamla renbetesmark. Nu väntar fördjupade undersökningar och tolkningar av materialet. Benen ska undersökas osteologiskt och ytterligare tolkningar kan göras.

KALMAR

Inventering och värdering av kulturmiljöer vid vattendrag (INVÄVA)

Länsstyrelsen i Kalmar län har genomfört ett projekt finansierat med kulturmiljöanslaget för att dokumentera och värdera dammar med kringliggande kulturmiljöer. Totalt har 560 utvalda dammar och miljöer beskrivits i INVÄVA.

Bakgrunden är att Länsstyrelsen har sett ett behov av ökad kunskap om vattendragens kulturhistoriska värden. Det har saknats goda underlag för att kunna hantera en ökande mängd ärenden som rör åtgärder i länets vattendrag och i de dammar som finns där.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN BLIR SYNLIGA

Allt fler åtgärder genomförs i vattendragen för att förbättra fiskars vandringsvägar och förbättra den ekologiska statusen för vattendraget. Planeringen har skett med hänsyn till naturvärden, fiske och vattenvård. Ett tydligare kulturhistoriskt underlag för dessa miljöer ska göra det

lättare för Länsstyrelsen att väga flera olika värden mot varandra för att på så sätt kunna fatta bättre beslut.

Många av de dammar som har pekats ut som vandringshinder har höga kulturhistoriska värden. Ofta har dammarna kommit till för att reglera kraften i det rinnande vattnet som används för att driva en kvarn, såg, stamp, smedja eller ett järnbruk. Tillsammans med en kringliggande miljö kan därför både damm och tillhörande vattenspegel vara av stor kulturhistorisk betydelse. I många fall kan äldre kartor bekräfta att vattenverksamhet förekommit på en viss plats före 1850, vilket kan innebära att miljön är skyddad enligt Kulturmiljölagen.

Den kunskap som har samlats in i projektet finns tillgänglig via Länsstyrelsen i Kalmars karttjänster.

Haddarps kvarn i Hulfsfreds kommun. Källa: Länsstyrelsen Kalmar län

VATTENDIREKTIVET

EU:s ramdirektiv för vatten (2000/60/EG) antogs år 2000 och syftar till att skydda och förbättra alla vatten inom EU. Ramdirektivet för vatten ställer krav på att Sverige ska genomföra åtgärdsprogram så att landets vattenmiljöer når god ekologisk status. Fysisk påverkan i vattenmiljön bedöms vara det största hindret för att nå målet om god ekologisk status. Ett fysiskt hinder kan

vara en kulturhistorisk lämning, exempelvis en kvarndamm.

Olika samhällsintressen behöver vägas mot varandra, och som ett led i detta arbetar länsstyrelserna runt om i landet med att ta fram kunskapsunderlag för kulturmiljöer vid vattendrag.

*Fynd från undersökning: Ett silverbeslag i form av ett djurhuvud. Beslaget har sannolikt suttit i änden på en silverkedja.
Fotograf: Mikael Lander*

ÖREBRO

Pilotprojekt med metallsökare

Att använda metallsökare är ett omdebatterat ämne. Metallsökare används sen lång tid tillbaka inom arkeologin. Intresset från allmänheten att använda metallsökare är stort, främst för att leta borttappade mynt på badstränder eller att söka meteoriter. Men många privatpersoner vill också leta fornynd.

Hur man får använda metallsökare bestäms genom kulturmiljölagen. Den som vill använda metallsökare behöver tillstånd från Länsstyrelsen. Bakgrunden är att metallsökare är ett så kraftfullt verktyg, och kan användas för att plundra fornlämningar. Länsstyrelserna kan därför inte lämna tillstånd till privatpersoner som vill använda metallsökare för att leta fornynd.

ETT LYCKAT SAMARBETE

Länsstyrelsen i Örebro, Örebro läns museum och Sveriges Metallsökarförening samarbetar sen några år i ett pilotprojekt. I linje med de nationella målen för kulturmiljöarbete ska projektet skapa förutsättningar för ett kunskaphöjande och medskapande bruk av kulturarvet. Projektet finansieras till viss del av Länsstyrelsen och tillstånd till undersökningarna har lämnats i enlighet med kulturmiljölagen.

Örebro läns museum har erbjudit medlemmar i Sveriges Metallsökarförening att delta i riktade eftersökningar med metallsökare på utvalda platser i länet. Samtliga deltagare har före undersökningarna genomgått en utbildning om regelverk och berörda kulturmiljöer.

Undersökningarna har gett ny kunskap. Mängden metallföremål, och spridningen i tid, ger nya perspektiv på hur människor rört sig i olika delar av landskapet.

En av undersökningarna gjordes i området där en vikingatida silverskatt hittats. Skatten var tidigare undersökt och upptagen, men med hjälp av metallsökare hittades ytterligare ett stort antal föremål. Det var bland annat islamiska mynt, armringar och fragment av guld-föremål. Stockholms universitet har tack vare resultaten startat ett eget projekt som inriktar sig på Närkes vikingatida silverskatter.

UPPSALA

När domkyrkans tornspiror riskerar att falla ner

Vad gör man när domkyrkans tornspiror, 120 meter ovan mark, drabbas av rost och lösa delar kan falla ner? Då rost upptäcktes på tornspirorna på Uppsala domkyrka inleddes arbetet med att reparera dem. Det var ett arbete som även gav ny kunskap om området kring domkyrkan.

Innan reparationen påbörjades fanns flera problem att lösa. Ett av dem var hur tornspirorna skulle tas ner. Att resa byggställningar från marken upp till dem ansågs för riskabelt. Man valde istället att använda en byggkran för att lyfta ner tornspirorna. Byggkranen behövde förankras i ett gjutet fundament, som behövde ett 20 x 20 meter stort markområde.

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING GAV NY KUNSKAP

För att få gräva i marken intill domkyrkan behövs tillstånd från Länsstyrelsen. I tillståndet krävdes att en arkeologisk undersökning av platsen för kranfundamentet gjordes. Redan på medeltiden fanns en hög mur med integrerade byggnader runt domkyrkan och år 1794 fanns en kyrkogård på platsen. Hur mycket fanns kvar av dessa lämningar idag?

Arkeologer övervakade grävningarna av de inledande schakten och kunde se att äldre lämningar fanns kvar. Man hittade rester efter en äldre bogårdsmur, spår efter en möjlig byggnadshytta kopplad till domkyrkobygget, och gravar. Den arkeologiska undersökningen växte i omfattning. Omkring 140 begravda individer har hittats. De flesta var från 1600–1700-talet men även gravar från vikingatid hittades. De begravda låg tätt, ofta i träkistor men också i svepningar. Många var barn. Flera av barnen hade smyckats med begravningsblommor och några av dem hade begravts med kransar/kronor, delvis tillverkade av metalltråd.

Åtgärden på de allra högsta delarna av domkyrkotornen ledde till ny kunskap om hur domkyrkoområdet använts under tidigare århundraden. Analyserna av skeletten kommer att ge en bättre bild av Uppsalas befolkning under 1600–1700-tal, deras hälsostatus, levnadsförhållanden och begravningsseder. Utgrävningen gav värdefulla inblickar i domkyrkans tidigaste historia och hur den ursprungligen var tänkt att se ut.

Arkeologisk undersökning. Fotograf: Linda Qviström

Atoklimpen i Storumans kommun. Foto: Länsstyrelsen Västerbotten

SAMVERKAN SOM ARBETSSÄTT

INTERN OCH EXTERN SAMVERKAN

Länsstyrelsen samarbetar både internt och externt för att uppnå största nytta i samhället. Intern samverkan sker inom Länsstyrelsen vid frågor som rör länens kulturhistoriskt värdefulla områden. Länsstyrelsens uppdrag är att bidra med kompetens inom kulturmiljöområdet till andra enheter inom Länsstyrelsen. Det gäller frågor där avvägningar mellan olika samhällsintressen ska göras, till exempel i översiktsplaner, detaljplaner, täkter, infrastruktur, ledningsdragningar, vindkraft, näringslivsutveckling, vattenfrågor, med mera.

Samverkan mellan länsstyrelserna sker inom länsstyrelsernas nätverk Kulturmiljöforum Nätverket fungerar bland annat som en plattform för gemensamma utvecklingsfrågor och för diskussion av sakfrågor.

Extern samverkan sker med exempelvis kommunerna. Länsstyrelsen ska ge råd och underlag i frågor som rör allmänna intressen, till exempel beslut som rör användning av mark- och vattenområden. Länsstyrelsen ska underlätta samarbetet mellan kommuner, region, statliga myndigheter, andra relevanta aktörer i länet samt civilsamhället.

KRONOBERG

Stärkt kulturmiljö i länets kommuner genom dialog

Länsstyrelsen i Kronoberg arbetar sedan 2008 med dialog som arbetsmetod. Sedan några år tillbaka ligger fokus på det kommunala kulturmiljöarbetet. Mellan åren 2017 och 2019 besökte Länsstyrelsen samtliga kommuner i länet för ett dialogmöte om det kommunala kulturmiljöarbetet. Vid mötena deltog både kommunala politiker och tjänstemän, liksom representanter från Region Kronoberg, hembygdsrörelsen och länsmuseet.

Dialogmötet är uppbyggt kring information, inspiration och samtal. Det planeras utifrån kommunens behov och önskemål. Vid dialogmötet i Ljungby kommun var grannkommunen Värnamo inspiratör och samtalet handlade bland annat om antikvarisk kompetens. Dialogmötets syfte är att bidra till bättre samverkan kring kulturmiljöfrågor och till bättre kommunikation mellan och inom organisationer, framför allt inom den kommunala organisationen. Målsättningen är att öka förståelsen för kulturmiljön som faktor för tillväxt och utveckling. Efter dialogmötet har Ljungby kommun fått bidrag från Länsstyrelsen till att ta fram ett nytt kulturmiljöprogram. I det arbetet samarbetade miljö- och byggförvaltningen och kultur- och fritidsförvaltningen.

UTMANINGAR OCH BEHOV

Utgångspunkten för Länsstyrelsens arbete är en handlingsplan för att främja kommunalt kulturmiljöarbete. Länets kommuner har identifierat tre områden med utmaningar och behov: förtydliga roller och utbyta erfarenheter, öka kompetens och sprida information samt komplettera kunskapsunderlag.

Projektet med besök på plats i kommunerna är avslutat, men dialogen med kommunerna har fortsatt i en ny form; hösten 2019 arrangerades den första årliga kulturmiljödagen.

Arbetet finansieras med kulturmiljöbidrag.

Mer information finns på Länsstyrelsen i Kronobergs webbplats där du hittar kulturmiljöstrategin för Kronobergs län.

Dialogmöte i Tingsryds kommun. Fotograf: Annie Henningson, Tingsryds kommun

SÖDERMANLAND

Forntidsvandringar nära stan

Under gräs och ris ligger anspråkslösa fornlämningar dolda mitt i vardagliga bostadsområden. Det kan vara tusenåriga gravar som ligger på en kulle intill där vi idag bor och vistas. Men det finns också andra gömda och glömda fornlämningar: en 5000-årig boplats vid en forntida strand eller en torpargrund.

Sedan år 2017 driver Länsstyrelsen i Södermanland ett tvärssektoriellt projekt som handlar om att anordna vandringar i lättillgängliga, stadsnära miljöer dit folk lätt kan ta sig. Vandringarna är öppna för alla men riktar sig särskilt till utrikesfödda och fungerar därför som en del i Länsstyrelsens integrationsarbete

MÖTEN MED MÄNNISKOR OCH KULTURMILJÖER

Forntidsvandringarna leder till möten mellan människor och ökar kunskapen om kulturmiljöer nära stan. Målet med forntidsvandringar är just att inspirera till möten och samtal mellan människor, både inrikes och utrikes födda. De fornlämningar deltagarna stannar till vid presenteras

kortfattat av en av Länsstyrelsens arkeologer som leder vandringarna tillsammans med en av Länsstyrelsens integrationshandläggare. Under vandringen uppstår det samtal om ämnen som handlar om människans förutsättningar och liv under dåtid såväl som nutid.

Deltagarna stannar också till på en naturskön plats och ägnar en stund åt gemensam fika med trevlig samvaro innan de tågar hemåt.

Hittills har Länsstyrelsen i Södermanland anordnat vandringar i sex av länets nio kommuner. Till varje vandringsled finns en broschyr som beskriver vandringen. Broschyerna finns att ladda ner på Länsstyrelsen i Södermanlands webbplats

Fortidsvandring genom Södertälje. Källa: Länsstyrelsen i Södermanland.

VÄRMLAND

Nytt kulturmiljöprogram för Årjängs kommun

I december 2015 beslutade Kommunfullmäktige i Årjängs kommun att ett kulturmiljöprogram för kommunen skulle upprättas. Kommunen hade inget kulturmiljöprogram sedan tidigare. Programmet ska utgöra en kunskapsbas och vara vägledande för hur kulturmiljön ska utvecklas och tas tillvara. Kommunen ansökte om bidrag hos Länsstyrelsen för att genomföra arbetet för två av kommunens tätorter och beviljades bidrag med halva kostnaden för projektet.

ETT UNDERLAG FÖR KUNSKAP OCH PLANERING

Ambitionen med kulturmiljöprogrammet var att klargöra de kulturhistoriska värden som finns bland bebyggelsen och i landskapet. Målet var dessutom att skapa en ökad förståelse och ett intresse för kulturmiljöerna så de ses som en tillgång och är relevanta i kommunens fortsatta utveckling. Utgångspunkten var att skapa ett lättillgängligt och användarvänligt planerings- och kunskapsunderlag för att kunna ta välgrundade beslut vid bygglovgiv-

ning och planering. Kulturmiljöprogrammet togs fram parallellt med ett arbete om fördjupningar för övriga tätorter i kommunen. Detta för att bland annat uppnå synergieffekter, där kunskap som uppkom i samband med kulturmiljöprogrammet skulle kunna föras in i planer och påverka framtida inriktningar och rekommendationer.

Med fyra tydliga berättelser om Årjäng har programmet försökt ringa in ortens särdrag och vad den berättar. Att förstå den plats man lever på kan öka livskvaliteten genom känslan av stolthet och förankring i platsen. Hög medvetenhet om platsens historia och karaktär stärker också ortens identitet och attraktivitet för både bosatta och besökare.

Mårtagården i Hallands län. Källa: Pär Connelid, 2018.

KULTURMILJÖPROGRAM

Kulturmiljöprogram är lokala och regionala kunskapsunderlag. De är en förutsättning för att kulturmiljöns värden ska tas tillvara i samhällsutvecklingen, till exempel i kommunal planering och tillståndsgivning.

Kulturmiljöprogrammen har ofta också en viktig roll för att sprida kunskap om regionalt och lokalt kulturarv. Flera länsstyrelser använder det statliga kulturmiljöbidraget för att stödja kommunernas arbete med kulturmiljöunderlag.

*Landshövding Minoo Akhtarzand återinviger Tärna bygdegård, Sala kommun, efter ombyggnation och restaurering med bidrag från bl.a. kulturmiljöanslaget och landsbygdsprogrammet. Invigningen skedde i juni 2019.
Källa: Länsstyrelsen Västmanlands län.*

VÄSTMANLAND

Allas ansvar – en samlande kraft

Kulturmiljöarbete handlar till stor del om att få olika aktörer delaktiga mot samma mål. I Västmanlands län har Länsstyrelsen under flera år arbetat med att bygga upp nätverk och kontakter med externa och interna aktörer. Flera olika projekt och arbeten har varit framgångsrika tack vare att ett brett samförstånd har uppnåtts.

Bred samverkan mellan olika aktörer har också varit vägledande i arbetet med en kulturarvsstrategi för Västmanlands län. Deltagare från olika verksamheter har deltagit i olika workshops vilket sedan legat till grund för att ta fram länets kulturarvsstrategi

DIALOG KRING BYGGNADSMINNET OCH FORNVÅRD

Frågor om delaktighet och samverkan mellan aktörer har också varit av stor betydelse i arbetet med konkreta miljöer. Vid den årliga byggnadsminnedagen bjuder landshövdingen in till Västerås slott där ägare och förvaltare av byggnadsminnen får möjlighet att träffas och lyssna på

intressanta föreläsare, knyta kontakter och få hjälp med att ta hand om det kulturarv de förvaltar. Dialoger med olika aktörer har också genomförts angående det gemensamma arbetet med att sköta, förvalta och tillgängliggöra fornvårdsobjekten i länet. Även det mötet hölls på Slottet. Landshövdingen fattade beslut om att anta Fornvårdsstrategin efter bred samverkan med länets politiker, kommunala chefer, föreningar, Riksantikvarieämbetet och övriga aktörer.

Länsstyrelsen har en utmärkande roll och förväntas vara drivande i det regionala kulturmiljöarbetet. Länsstyrelsen försöker i möjligaste mån samordna alla insatser i länet. Syftet är att växla upp såväl de finansiella medlen som att ta tillvara på allas kunskap och tankar och därmed nå största möjliga kulturmiljönytta.

ÖSTERGÖTLAND

Stadsplanering och kulturmiljöer i symbios

Länsstyrelsen Östergötland har under 2016–2020 deltagit i EU-projektet SHARE Interreg Europe. Deltagarna i SHARE-projektet kommer från sju länder. Syftet med projektet har varit att arbeta med och utveckla hållbara och innovativa förhållningssätt till kulturarvet. Tillsammans har man utbytt erfarenheter och studerat kulturarvs-policyer från respektive region.

Länsstyrelsen har i projektet arbetat nära bland andra Vadstena kommun och Region Östergötland. Projektet har fungerat som en generator och ökat Länsstyrelsens kunskaper om stadsplanering, om kommunens arbete och om vad Länsstyrelsens svar i till exempel samråd leder till i praktiken. Att tillsammans med en kommun arbeta med och diskutera olika policydokument och fundera på dess syften och mål är ett effektivt sätt att se vad som kan förbättras, hitta nya samarbetsytor och skapa en bättre förståelse för Länsstyrelsens roll.

UTVECKLA OCH FÖRBÄTTRA

Målsättningen i projektet har inte varit att skapa nya dokument, utan att utveckla de som finns. Att förbättra och vässa dem utifrån det som politiken och kommunen vill

och har behov av, i samklang med viljan och behovet hos invånare, näringsliv och turister.

Arbetet har också tydliggjort behovet av bra statistiska underlag som går att jämföra över tid och mäta mot specifika frågor. Det kan röra förutsättningar för att bevara eller tillgängliggöra miljöer såsom parkeringar eller kommunikationer, tillgång till information, toaletter och bankomater. Det kan också handla om hur vi mäter turism.

I Vadstena har man arbetat med flera projekt. De undersökningar som tagits fram inom ramen för SHARE-projektet har gett information och statistik som varit viktiga delar i genomförandet av projekten. Ett av de mer synliga projekten är Kulturstråket. Projektet syftar till att binda samman kulturmiljöerna i Vadstena med varandra, och underlätta för både boende och turister att hitta och uppleva de olika delarna av staden.

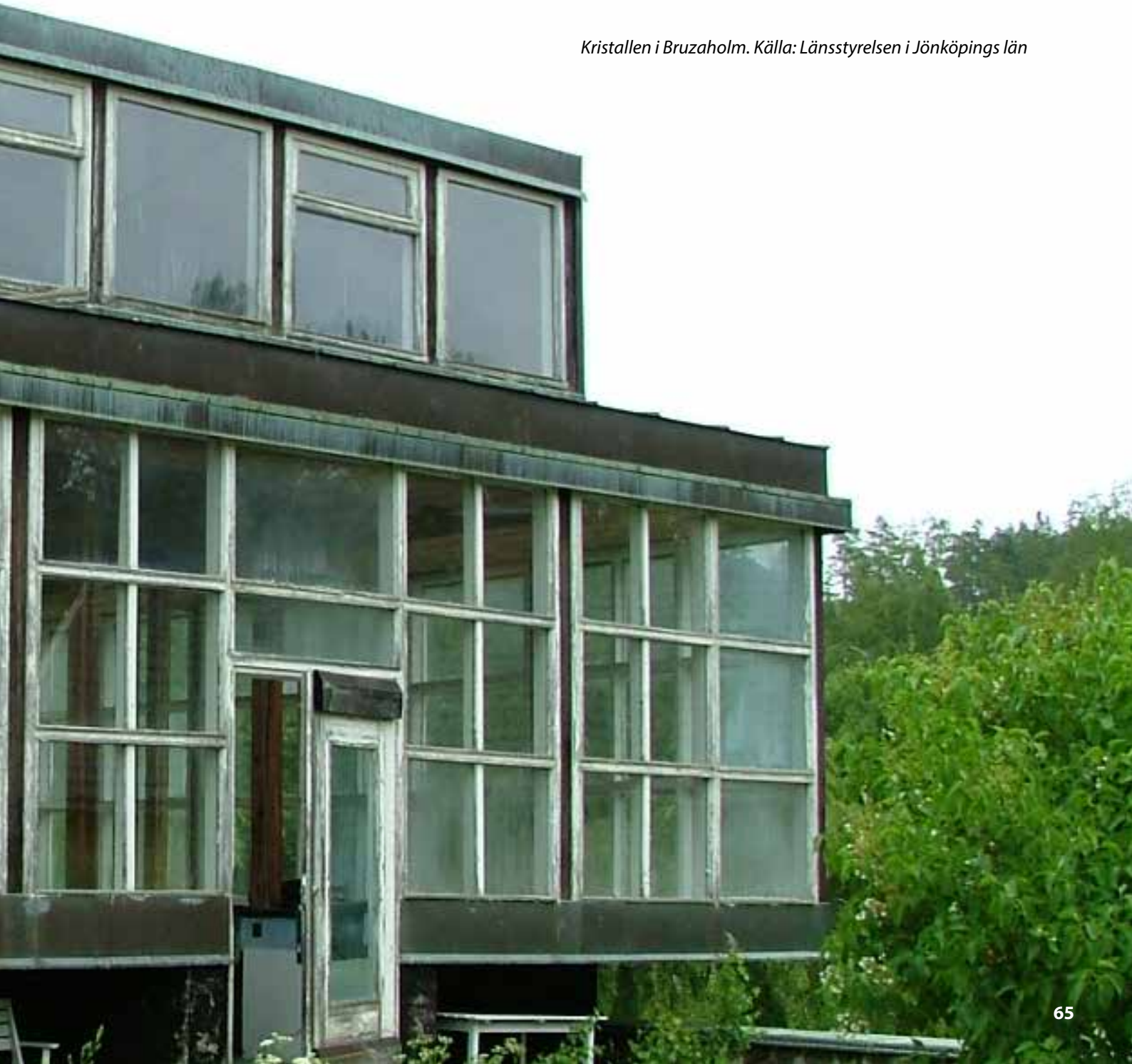
SHARE står för *Sustainable approach to cultural Heritage for the urban Areas Requalification in Europe*. Deltagande länder i SHARE: Italien, Kroatien, Rumänien, Spanien, Storbritannien, Sverige och Ungern. Läs mer på projektets webbplats: interregeurope.eu/share/

Vadstena. Källa: Länsstyrelsen i Östergötland

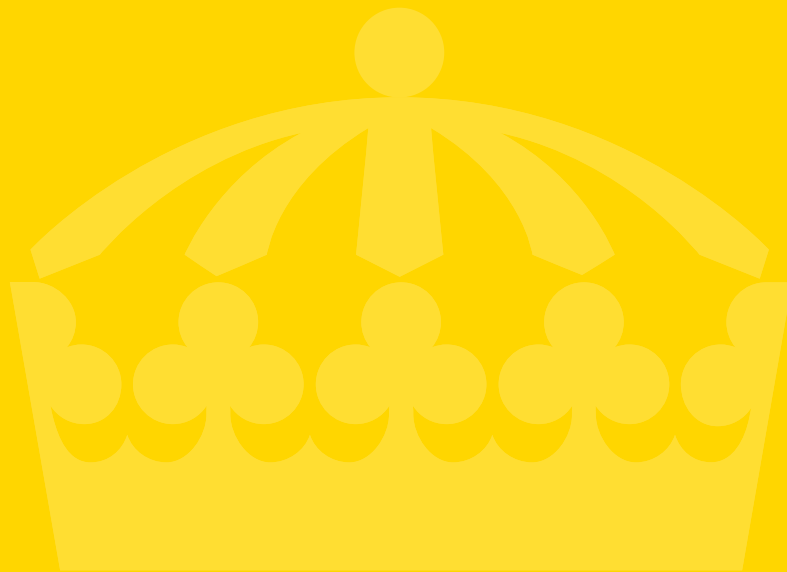

Kristallen i Bruzaholm. Källa: Länsstyrelsen i Jönköpings län

Bild motstående sida: Ängsfruktodlingarna vid Åsnen, riksintresse för kulturmiljövården. Källa: Länsstyrelsen i Kronobergs län

Länsstyrelsen Blekinge län
371 86 KARLSKRONA
Telefon: 010-224 00 00
e-post: blekinge@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/blekinge

Länsstyrelsen Dalarnas län
791 84 FALUN
Telefon: 010-225 00 00
e-post: dalarna@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/dalarna

Länsstyrelsen Gotlands län
621 85 VISBY
Telefon: 010-223 90 00
e-post: gotland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/gotland

Länsstyrelsen Gävleborg
801 70 GÄVLE
Telefon: 010-225 10 00
e-post: gavleborg@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/gavleborg

Länsstyrelsen Hallands län
301 86 HALMSTAD
Telefon: 010-224 30 00
e-post: halland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/halland

Länsstyrelsen Jämtlands län
831 86 ÖSTERSUND
Telefon: 010-225 30 00
e-post: jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland

Länsstyrelsen i Jönköpings län
551 86 JÖNKÖPING
Telefon: 010-223 60 00
e-post: jonkoping@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jonkoping

Länsstyrelsen Kalmar län
391 86 KALMAR
Telefon: 010-223 80 00
e-post: kalmar@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/kalmar

Länsstyrelsen i Kronobergs län
351 86 VÄXJÖ
Telefon: 010-223 70 00
e-post: kronoberg@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/kronoberg

Länsstyrelsen i Norrbottens län
971 86 LULEÅ
Telefon: 010-225 50 00
e-post: norrbotten@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/norrbotten

Länsstyrelsen i Skåne län
205 15 MALMÖ
291 86 KRISTIANSTAD
Telefon: 010-224 10 00
e-post: skane@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/skane

Länsstyrelsen i Stockholms län
Box 22067
104 22 STOCKHOLM
Telefon: 010-223 10 00
e-post: stockholm@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/stockholm

Länsstyrelsen Södermanlands län
611 86 NYKÖPING
Telefon: 010-223 40 00
e-post: sodermanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/sodermanland

Länsstyrelsen Uppsala län
751 86 UPPSALA
Telefon: 010-223 30 00
e-post: upsala@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/upsala

Länsstyrelsen Värmland
651 86 KARLSTAD
Telefon: 010-224 70 00
e-post: varmland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/varmland

Länsstyrelsen i Västerbotten
901 86 UMEÅ
Telefon: 010-225 40 00
e-post: vasterbotten@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasterbotten

Länsstyrelsen i Västernorrlands
871 86 HÄRNÖSAND
Telefon: 010-225 40 00
e-post: vasternorrland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vasternorrland

Länsstyrelsen Västmanlands län
721 86 VÄSTERÅS
Telefon: 010-224 90 00
e-post: vastmanland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastmanland

Länsstyrelsen Västra Götalands län
403 40 GÖTEBORG
Telefon: 010-224 40 00
e-post: vastragotland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/vastragotland

Länsstyrelsen Örebro län
701 86 ÖREBRO
Telefon: 010-224 80 00
e-post: orebro@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/orebro

Länsstyrelsen Östergötland
581 86 LINKÖPING
Telefon: 010-223 50 00
e-post: ostergotland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/ostergotland

Länsstyrelserna